

VI. JOHN LOCKE (1632-1704)

Titus Raveica

John Locke s-a născut la 29 august 1632 și a urmat studiile la Oxford, unde se pregătea să devină preot, dar până la urmă *Ursitoarele* l-au hărăzit să devină medic. La vârsta de 24 de ani Locke obține gradul de bacalaureat în litere, iar nu după mult timp titlul de doctor, rămânând în continuare la Universitatea oxoniană, unde urcă toate treptele învățământului academic. După cum singur mărturisește, ceea ce i-a trezit interesul pentru filosofie au fost lucrările lui Bacon și Descartes, ale lui P. Gassendi și Hobbes, după ce studiasse cu un zel neîntrecut pe anticii greci. La Universitatea oxoniană se împrietenește cu marele chimist al epocii Robert Boyle și cu celebrul medic Sydenham – supranumit *Hippocrate al Angliei*, care utiliza *metoda empirică în medicină*, și devine el însuși medic și apoi educator a două generații în familia contelui Shaftesbury, familie de care Locke a fost legat toată viața. Contele Shaftesbury era un oponent fățiș al politicii regelui Carol al II-lea, și împreună cu el, Locke, iar când au fost bănuți de conspirație au trebuit să ia drumul amar al exilului, refugiindu-se în Olanda, unde au rămas până în 1689, când pe tronul Angliei s-a urcat Wilhelm de Orania. Revenit în Anglia, Locke s-a bucurat de un deosebit prestigiu din partea publicului instruit englez grație lucrărilor sale de *gnoseologie, etică, drept, pedagogie, economie politică și filosofia religiei*.

Lucrarea fundamentală a lui Locke este *Eseu asupra intelectului omenesc*, care a fost una dintre cele mai asiduu citite cărți în tot decursul veacurilor XVII și XVIII – carte care a avut un rol crucial în întreaga istorie a filosofiei moderne, întrucât ea a constituit un adevărat izvor de inspirație atât pentru iluminiștii și materialiştii francezi din sec. al XVIII-lea dar și pentru idealismul englez de după Locke. *Eseu asupra intelectului omenesc* este o lucrare la care autorul ei a meditat îndelung și care a apărut în 1690, când autorul împlinea vârsta de 58 de ani. Lucrarea a cunoscut numeroase ediții, fiind tradusă atât în latină cât și în franceză și în ea Locke examinează nu numai *originea ideilor noastre legile care le leagă între ele și condițiile valabilității lor*, ci, aplicând rezultatele analizelor făcute, *el formulează și principii de filosofie a naturii, de etică și de metodă de cercetare științifică*. În afara lucrării principale, Locke a mai scris o serie de cărți și studii care atestă, toate, cât de întins a fost registrul preocupărilor sale. Vom aminti mai întâi *Încercare asupra toleranței* din 1667, apărută mai târziu sub titlul *Epistola de tolerantia*. Cea de a doua scrisoare a apărut în 1690, a treia în 1692, iar a patra (postumă) în 1704. În 1695 mai apar încă două scrieri: *Raționalitatea creștinismului expus după Scriptură* și

Gânduri asupra vieții creștine. Un an după revoluție, în 1689, el dă la iveală *Două tratate asupra guvernării* și trei *Studii asupra reformei monetare*. În 1693, Locke scoate de sub tipar *Cugetări despre educație* – lucrare care i-a adus o faimă continentală.

a) GNOSEOLOGIA LUI J. LOCKE

Lucrarea lui Locke *Eseu asupra intelectului omenesc* își propune să scruteze limitele până la care intelectul uman poate cunoaște realitatea, nu cumva intelectul nostru are obstacole, limite peste care el nu poate trece? O astfel de problemă, prin simplu fapt că e *pusă*, și mai cu seamă *cum e pusă*, aruncă vâlul îndoielii asupra întregii cunoașteri. Din acest punct de vedere Locke ne apare ca un precursor al așa-numitei *filosofii critice*. Deși inițial Locke pleacă de la Bacon și de la Descartes, rezultatele la care ajunge se deosebesc de cele ale precursorilor săi. „Bacon și Descartes – scria V. Pavelcu – sunt reprezentanții filosofiei noi prin accentuarea punctului de vedere metodologic al cunoașterii, dar ei nu și-au pus problema validității cunoașterii, rămânând astfel dincolo de pragul filosofiei critice: n-ar rămâne decât problema mijloacelor. Locke pune problema scopului însuși al cunoștințelor, și prin acesta, pune greutate pe aspectul gnoseologic, devenind după el centrul în filosofie”¹. Este adevărat că Locke pleacă de la un soi de îndoială provizorie, hiperbolică, dar în vreme ce la Bacon și Descartes îndoiala acesta joacă doar o funcție *curățitoare de teren*, autorul *Eseului* o îndreaptă asupra *cunoașterii însăși* care devine limitată. Îndoiala aceasta nu atinge la Bacon decât moștenirea transmisă de trecut, iar la Descartes, deși era *mai radicală în substanță*, nu era instituită decât tot cu *titlu provizoriu*. La J. Locke, lucrurile stau cu totul altfel: deși el admite că toate cunoștințele *vin prin simțuri*, adaugă imediat că *există și o a doua sursă de cunoaștere – reflexia sau experiența internă*, trasând astfel limite de netrecut pe seama *cunoașterii venite din senzații* pe care o consideră acum *problematică*.

Ideea centrală a gnoseologiei lui Locke este problema *originii cunoștințelor omenești*, origine pe care el o găsește în *experiența simțurilor, în contactul nemijlocit al omului cu realitatea; simțurile fac posibilă experiența, iar acestea informează asupra naturii*. Criticând teoria ideilor înnăscute, Locke arată că la naștere *creierul copilului* e doar un *mediu pasiv (tabula rasa)*, pe care se *înscriu mecanic impresiile venite din afară*. *Nici un principiu matematic, logic, etic sau religios nu este înnăscut* și, în acest sens, el aduce argumente din *psihologia copilului, din logică, etnografie, istorie* etc. În prima carte a *Eseului*, Locke argumentează că dacă ar exista idei înnăscute, ele ar trebui să aparțină și copiilor, retardaților mintal, nebunilor și oamenilor cu lăși, deopotrivă; ideile așa-zis înnăscute (*ideea de Dumnezeu, principiile logice ale identității și contradicției, principiul cauzalității* etc.) sunt toate *idei compuse*, obținute din *idei simple* (percepțiile

particulare), care constituie adevăratele *elemente originare* ale cunoașterii. „...oamenii pot să dobândească prin simpla folosire a facultăților lor naturale toate cunoștințele ce posedă, fără ajutorul vreunei întipăririi înnăscute și pot să ajungă la certitudini fără asemenea noțiuni sau principii originare”². Prin urmare, toate ideile, întregul conținut al conștiinței provine din experiență. Experiența *exterioară* și experiența *interioară* (reflexia) sunt singurele surse ale cunoașterii. Recepționând aceste două tipuri de informații, conștiința rămâne permanent *pasivă*, iar rezultatul *impresionării* ei sunt *ideile simple*. Ce înțelege Locke prin *idee*? Răspuns: a) *prin idee, el înțelege tot ceea ce poate constitui obiect al cunoașterii* și b) prin idee el mai înțelege *impresiile senzoriale, copiile acestora în memorie, noțiunile concrete, reprezentările, funcțiile și stările psihice* etc. Aflăm astfel că ideile simple pot proveni *printr-un singur simț* (mirosuri, sunete, culori), *prin mai multe simțuri* (mărime, figură, repaus, mișcare, spațiu etc.), *fie din experiența interioară*, adică din *voință și intelect* sau din *ambele simultan* (unitate, durată, existență). John Locke înțelege cunoașterea într-o manieră mecanicistă, adică drept *adunare, scădere sau comparare de idei simple*, iar drumul ei se realizează prin *trecerea de la idei simple la idei complexe*; această trecere se realizează pe trei căi: *însușire*, prin *comparare* și prin *abstracție*. *Însumarea* de idei simple poate duce la formarea de idei complexe, adică a *modurilor*, care nu sunt altceva decât *combinări de acțiuni și însușiri* ale lucrurilor. La rândul lor, modurile pot fi *simple* și *mixte*. *Modurile simple se obțin prin adunarea repetată a unor idei de același gen*, în vreme ce *modurile mixte* rezultă din *adunarea unor idei diferite, însă legate între ele prin intermediul unor nume*. *Mișcarea, spațiul și timpul* sunt *idei complexe*, rezultate din informații *tactile și vizuale* (spațiul) sau din reflexie, care semnalează succesiunea ideilor (timpul). De asemenea, *ideea de infinit* provine din ideea de *număr*, iar numărul a luat naștere fie din ideea *unității repetate*, fie din ideea de *mărime* în general. În ceea ce privește ideea de infinit, Locke ne oferă definiția potrivit căreia infinitul este și *mărime determinată și depășită a oricărei mărimi*, adică ceva ce *nu poate fi sesizat cu simțurile sau din experiență*. Să reținem, de asemenea, că în opinia lui Locke, *modurile simple* pot fi obținute și din *ideile simple ale reflecției* (ideea de libertate își are sorgintea în ideea de putere pe care o obținem atunci când reflectăm asupra operațiunilor intelectului nostru).

Un spațiu întins acordă Locke analizei *modurilor mixte*, printre care face parte și ideea de *substanță*, alături de ideea de *Dumnezeu, corp, materie*; în definiția lui Locke, substanța nu e altceva decât *acel suport necunoscut al unui complex de calități și procese; noi știm cu certitudine că un astfel de suport există, dar nu putem să-i determinăm conținutul*. *Comparația* este cea de a doua modalitate de a dobândi idei complexe prin *combinarea ideilor simple*, iar prin intermediul comparației obținem ideile

complexe ale *relațiilor* (cauză-efect, identitate, egalitate, deosebire etc.), iar ultima modalitate de combinare a ideilor este *abstracția* prin care noi dobândim ideile (noțiunile generale), idei generale ce sunt generate de mintea noastră și sunt *fixate în limbaj*.

În ceea ce privește *adevărul*, J. Locke ne spune următoarele: „Mie îmi pare că adevărul în strictul înțeles al cuvântului nu înseamnă altceva decât împreunarea sau despărțirea semnelor, cum lucrurile semnificate de ele se acordă sau nu se acordă unul cu altul”³. Cunoașterea, în viziunea lui Locke, se deosebește în funcție de gradul de *claritate* și *evidență*, iar forma superioară de cunoaștere este *intuiția*, care constă în surprinderea directă, imediată de către intelect a *acordului* sau *dezacordului ideilor*. De reținut că această formă de cunoaștere e *proprie doar intelectului* și prin ea noi comparăm direct ideile ce-și au sorginea în experiență și, în același timp devenim conștienți de propria noastră existență, de depistarea resorturilor intime ale conștiinței, dar și de principiile și axiomele matematicii, care nu izvorăsc, totuși, din experiență. Cea de a doua modalitate de cunoaștere este *lanțul deductiv* alcătuit din mai multe *intuiții succesive*, modalitate care e *specifică matematicii, eticii și prin intermediul căreia putem surprinde divinitatea*. *Cunoașterea sensibilă* reprezintă *ultimul gen de cunoaștere*, inferioară celor două, întrucât ea se sprijină pe *inducție* și *experiență*, care *niciodată nu ne vor putea furniza adevăruri necesare și universale*, ci ea rămâne o cunoaștere *iremediabil problematică*.

b) ONTOLOGIA LUI J. LOCKE

Deși J. Locke se ocupă în *Eseul* său prin excelență de probleme de epistemologie, problemele ontologice nu lipsesc din această carte; Locke va căuta să rezolve cu precădere două probleme cardinale: *izvorul mișcării din natură* și *natura conștiinței umane*, însă recurge pentru aceasta la o soluție *deistă*; el îl invocă pe Dumnezeu drept *mișcător inițial al Universului și săditor al conștiinței în om*. De reținut că, ontologia lui Hobbes debutează cu două întrebări cheie: *exprimă oare ideile noastre lumea externă așa cum este ea în realitate?* Sunt oare obiectele așa cum le înfățișează aceste idei? Încercând să răspundă, Locke invocă, pe rând, atât argumente din Democrit, Galilei, Descartes și Robert Boyle, dar în final înclină mai degrabă spre soluția oferită de Galilei: *procesele obiective ale naturii nu se poate explica decât cu ajutorul matematicii, ceea ce înseamnă că aceste raporturi ar aparține lumii externe*. Viziunea mecanicistă după care fenomenele naturale se pot reduce la mișcarea particulelor unei materii cu calități neschimbătoare este prezentă și în viziunea lui J. Locke și fenomenele lumii exterioare sunt private de o mare parte a însușirilor lor calitative; lor nu le aparține decât *soliditatea, mișcarea, întinderea, repausul, figura, adică așa-zisele calități primare*. Ideile produse de calitățile primare se aseamănă cu însușirile lucrurilor. Dimpotrivă, calitățile așa-zis

secundare (temperatura, culoarea, gustul, mirosul) nu aparțin aievea și lucrurilor, ci noi le atribuim, în mod eronat, și lucrurilor. Să reținem: calitățile secundare nu sunt decât însușirile ce le au corpurile de a produce un anumit efect în noi; nu avem însă nici o garanție că aceste calități aparțin aievea și lucrurilor. După Locke, calitățile secundare sunt funcție de modul în care se combină atomii între ei; dacă am reuși să descoperim aceste combinații, calitățile secundare ar dispărea automat, cum dispărea culoarea aurului prin topire. Locke analizează pe larg raportul dintre lucruri și ideile lor, încercând totodată să stabilească deosebirea dintre idei ca semne reprezentative ale lucrurilor – și ajunge să discearnă trei criterii de examinare a ideilor: a) criteriul realității, b) criteriul completitudinii și c) criteriul adevărului. Concluzia sa este următoarea: absolut toate ideile simple sunt reale.

Locke a exercitat o mare influență în Anglia timpului său și pe continent, fiind unul dintre principalii teoreticieni ai *liberalismului burghez*, militând pentru o *monarhie constituțională* și pentru *separarea celor trei puteri în stat*, afirmând că *Parlamentul trebuie să îngreudească tendința suveranului spre dictatură și să vegheze la respectarea proprietății*. În opoziție cu Hobbes, Locke susține că *starea naturală* nu era o *junglă*, ci o *stare de egalitate și de coeziune socială*, când oamenii, *grație talentului și priceperii lor acumulați bunuri materiale și proprietăți*. De reținut: *proprietatea privată este rezultatul muncii*, iar *suveranitatea aparține națiunii*, iar *contractul social nu poate fi denunțat decât de națiune, de popor, în caz că nu sunt respectate clauzele sale*. Să reținem, în sfârșit, că *deistul* Locke se pronunță pentru *toleranță religioasă față de cei de altă credință*, însă *toleranța despre care vorbește el este acordată mai cu seamă pentru protestanți (anglicani) nu și pentru catolici și ateii*. De asemenea, *ideile pedagogice formulate de Locke (respectarea individualității elevului, învățământ laic, educație fizică în școli etc.)*, toate acestea au avut un răsunset și o aderență mare în Anglia și apoi în întreaga Europă.

BIBLIOGRAFIE

1. Vasile Pavelcu, „John Locke” în *Istoria filosofiei moderne*, Editura Tess-Expres, București, 1996, p. 279.
2. J. Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Științifică, București, 1961, vol. I, p. 18.
3. *Ibidem*, vol. II, p. 183 Locke avertizează că „Pentru a ne forma o noțiune clară despre adevăr, este foarte necesar să considerăm adevărul gândirii și adevărul cuvintelor, separat unul de altul”.
4. *Ibidem*, p. 26: „Denumirile ideilor simple și ale substanțelor sugerează o existență reală. Denumirile simple și ale substanțelor, împreună cu ideile abstracte din minte pe care ele le semnifică în chip nemijlocit, mai sugerează o existență reală din care a fost derivat modelul lor original”.

